

EKMELÜDDİN EL-BÂBERTİ'NİN “*EN-NÜKETÜ'Z-ZARİFETÜ Fİ TERCİHİ MEZHEBİ EBİ HANİFE*” ADLI RİSALESİ BAĞLAMINDA TÜRKLERİN HANEFİLİĞİ TERCİH GEREKÇELERİ*

Ahmet İNANIR**

ÖZET

Bu çalışma, hacim bakımından küçük ama muhteva açısından oldukça kıymetli Bâbertî'nin Ebû Hanîfe ve mezhebinin diğer mezheplere tercihi ve Türklerin bu mezhebi tercih gerekçelerini içeren “en-Nüketü'z-Zarifetü fi Tercihî Mezhebi Ebî Hanîfe” adlı risalesini konu almaktadır. Risalenin yazılış amacı Ebû Hanîfe ve Hanefîliğe karşı ortaya atılan iddialara karşı, Ebû Hanîfe hakkında bilgi vermek, Hanefî mezhebinin insanlar nezdinde zayıf görünen konumunu güçlendirmek ve birçok ülkede insanların Hanefî mezhebine mensup olduğunun bilinmesini, gelmiş ve gelecek nesillerin O'nun mezhebine muhtaç olduğunu iddia eden bir eserdir. Bâbertî, görüşlerini takdim, amaç ve sonuç olmak üzere üç bölümde özetlemiştir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hanîfe, Hanefî Mezhebi, Türkler, İmam Şafîi, Memluklar.

REASONS FOR CHOOSING THE HANAFI MADHAB FOR THE TURKS IN THE CONTEXT OF EKMELUDDIN EL-BÂBARTİ'S TREATISE: “en-Nuketü'z-Zarifetü fi Tercihî Mezhebi Ebi Hanife”

ABSTRACT

This study, Bâbertî's treatise, small in terms of volume, a but very valuable in terms of substance to the madhab of Abu Hanifa and the other madhabs, including the reasons for the choice and the Turks preferred this madhab, contains based on “en-Nüketü'z-Zarifetü fi Tercihî Mezhebi Ebî Hanîfe” The purpose of writing treatises is, provide information on the Abu Hanîfa against the claims raised against Hanafî Madhab and Abu Hanîfa and strengthen the position of appearing weak the Hanafî madhab in the eyes of the people and ensure that the knowledge of people in many countries belonging to the Hanafî madhab and it is a study which claims past and future generations are in need his sect. Bâbertî, summarized his views in three sections: introduction, purpose and result.

Keywords: Abu Hanîfa, Hanefî Madhab, Turks, İmam Şafî'i, Mamluks

* Bu çalışma 28-30 Mayıs 2010 tarihleri arasında Bayburt'ta düzenlenen 'Ekmelüddin Bâbertî Sempozyumu'nda tebliğ olarak sunulan metnin geliştirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, ahmet.inanir52@gop.edu.tr.

Giriş

Hız. Muhammed (sav)'in vefatını müteakiben sahabe ve tâbiün devirlerinde anlayış ve ictihâd farkları ortaya çıkmasına rağmen mükellefler bir tek müctehide bağlanmaksızın bunlardan herhangi birine tâbi olmuşlardır. Daha sonra da sosyal şartların bir sonucu olarak mezhepler oluşmuştur. Mezheplerin varlığı hem Müslümanlar için büyük kolaylıklar sağlamış, hem de İslam hukukunun gelişmesine yardımcı olmuştur. Sonraki devirlerde İslam devletlerinin hukuki emniyeti sağlamak amacıyla fetva ve kazayı bir disiplin altına alma ihtiyacı duyması, bir mezhebin okutulması şartıyla kurulan vakıflar, mezhebe bağlı kâdî'l-kudâtın kadıları kendi mezhebine mensup fukahâ arasından seçmesi gibi çeşitli sebeplere bağlı olarak zamanla mezhep üstünlüğü tartışmaları ve bunun sonucunda da mezhep taassubu ortaya çıkmıştır.¹

İslâm hukukunda mezheplerin mukayesesi konu alınarak yazılan eserler "el-hilâf" ismiyle bilinmektedir. İlim meclislerinde yapılan münazara ve münakaşalar sözlü olarak yapılmakla kalmamış çeşitli risale ve kitaplarla da yürütülmüştür. Bu eserlerin bir kısmı mutlaka mezhebin üstünlüğünü ispat maksadıyla kaleme alınmış, bir kısmı ise Kitap ve Sünnet gibi delillere en uygun hükmü tespit ve te'yid maksadıyla yazılmıştır.² Çalışmaya konu olan bu risale, müellifin ifadesine göre kendi mezhep imamı Ebû Hanife hakkında hanefileri bilgilendirmek, kimi insanlara göre zayıf gibi görünen yönlerini güçlendirmek ve birçok ülkede insanların Hanefi mezhebine mensup olduğunun bilinmesini, şimdi ve sonraki nesillerin onun mezhebine muhtaç olduğunu bildirmek amacıyla yazılmıştır.³ Müellif, bazı mevzularda Kur'an ve Sünnet'e atıf yaparak Ebû Hanife'nin görüşlerinin en uygun görüş olduğunu tespit ve te'yid etse de, asıl maksadı Hanefi mezhebinin Şafii mezhebine göre Memlûk Devleti'nde daha etkin bir şekilde temsil edilmeye layık bir mezhep olduğunu ispat etmeyi amaçlamıştır.

Bâbertî'nin yaşadığı dönemde, Ebû Hanife'nin güya Buhârî (ö. 340)'nin hadislerini bilmediği ve birçok hususta Hz. Peygamber'in hadislerine muhalefet ettiği gibi karalayıcı iddialar ortaya atılmıştır. Bunun üzerine bazı Memlûk ileri gelenlerinin -muhtemelen Emir Berkuk (ö. 1399)- ve kimi Hanefiler Bâbertî'ye müracaat etmiştir. Ondan devletin ve milletin başta inanç, yargı ve yönetim olmak üzere pek çok alanda işlerin sağlıklı yürüyebilmesi ve kamu yararının sağlanabilmesi için Hanefi mezhebini uygulamaya ne kadar muhtaç olduğunu bilimsel olarak gösteren bir eser yazmasını rica etmişlerdir. O da bunun üzerine elimizdeki bu risaleyi kaleme almıştır.⁴ Eserin, içeri-

- 1 İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî, *el-İttibâ'*, thk. Muhammed Ataullah Hanif-Ebu Suheyb Abdullah b. Asım el-Karyûtî, 2. Baskı, Lahor, Mektebetü's-Selefiyye, 1985.
- 2 Hayrettin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, Nesil, 1989, s. 259.
- 3 Muhammed b. Mahmud b. Ahmed Ekmelüddin el-Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercih-i Mezheb-i Ebi Hanife*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1384, vr. 204b.
- 4 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, 204b-211a; Milli Kütüphane, Yazmalar Bölümü, Arşiv No: 18Hk 477/12, Varak 167b-171b; 45 Hk 1656/5, 104b-108b, sehven İbn Kemal adına kaydedilen *Tercihü'l-Mezhebi'l-Hanefî ala Gayrihi* Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 212, vr. 9b-

ği itibariyle döneminin zihniyet, sosyo-kültürel ve siyasî arka planının ürünü olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmamıza konu olan bu risale, Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa bölümü 212 numara varak 9b-13a'da "Tercihü'l-Mezhebi'l-Hanefî ala Gayrihi" adıyla İbn Kemal (Şemsüddin Ahmed-Kemalpaşazâde) (ö. 940/1534) adına kaydedilmiştir. Bu kayda binaen tek nüsha halinde incelenmiş ve bazı araştırmalarda yararlanılmıştır.⁵ Bu risalenin içerik olarak taşıdığı önemi de dikkate alarak bir makale kaleme almak üzere araştırmamızı genişlettiğimizde risalenin İbn Kemal'e değil Bâbertî'ye ait olduğu şüpheye mahal kalmayacak bir şekilde anlaşılmıştır.⁶ Hatta bu risalenin "Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma: en-Nüketü'z-Zarîfetü fi Tercih-i Mezheb-i Ebî Hanîfe" adıyla dört ayrı nüshası esas alınarak Suûdi Arabistan'da tahkik edilerek yayınlandığı tespit edilmiştir.⁷ Yaptığımız araştırma neticesinde bu risalenin müellif nüshası⁸ dâhil onu aşkın nüshasının da Türkiye'nin çeşitli kütüphanelerinde bulunduğu görülmüştür.⁹

Bâbertî eserinde Hanefî mezhebini neredeyse taassup derecesinde savunurken Şafî mezhebine karşı yapmış olduğu tenkitler beraberinde bu risaleye reddiye yazılmasına sebep olmuştur. Tartışmanın da taraflarından biri olduğu anlaşılan Bâbertî'nin çağdaşı Hanefî bilginlerinden Sadrüddin Ali b. Ali b. Muhammed b. Ebi'l-İzz el-Hanefî el-Ezdi (ö. 792/1390)¹⁰ tarafından el-İttiba adıyla bir reddiye yazılmıştır. İbn Ebi'l-İzz'in reddiyesi içindeki metninde bazı eksiklikler ve yanlışlıklar olduğu anlaşılmaktadır.¹¹ Araştırmamız esnasında Bâbertî'nin kendi el yazısıyla yazdığı nüshaya ulaşılmış ve burada risalenin 776 (1374) yılında yazıldığı tespit edilmiştir.¹²

13a; *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma: en-Nüketü'z-Zarîfetü fi Tercih-i Mezheb-i Ebî Hanîfe*, nşr. Bele Hasan Ömer Müsaid, I. Baskı, Riyad, Kral Suûd Üniversitesi, 1997, s. 27-72.

5 Salim Özer, "İbn Kemal'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risâleleri (Tahkik ve Tahlil)", Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991, s. 343-353; Ahmet İnanır, "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 57.

6 İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Musa ALAK ve Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyeleri H. Murat KUMBASAR ve Sadi ÇÖĞENLİ Beyefendilere katkılardan dolayı teşekkür ederim.

7 Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma: en-Nüketü'z-Zarîfetü fi Tercih-i Mezheb-i Ebî Hanîfe*, Hazırlayan: Bele Hasan Ömer Müsaid, I. Baskı, Riyad, Kral Suûd Üniversitesi, 1997.

8 Bu nüsha, Ayasofya 1384 numarada kayıtlı mecmuanın 204b-211a varakları arasında yer almaktadır.

9 Kütüphane kayıtlarında on üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshaların sekizinde "en-Nüketü'z-Zarîfetü fi Tercih-i Mezheb-i Ebî Hanîfe", birinde "Risâle fi Tercih-i Taklîd'l-İmamî'l-A'zam", üç nüshada "er-Risâletü'n-Nadra li-Mezâhibi'l-İmamî'l-A'zam Ebî Hanîfe" ve bir diğerrinde de "Tercihü'l-Mezâhib" isimleriyle yer almaktadır. (Bkz. www.yazmalar.gov.tr).

10 İbn Ebi'l-İzz, *el-İttibâ'*, s. 5; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Dimeşk, Terakki Matbaası, 1960, c. II, s. 480.

11 Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma*, s. 3-4.

12 Bâbertî, "en-Nüketü'z-Zarîfetü fi Tercih-i Mezheb-i Ebî Hanîfe", vr. 211a; İbn Ebi'l-İzz, *el-İttibâ'*, s. 78; Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma*, s. 7.

I. Ekmelüddin el-Bâbertî ve Görüşlerinin Arka Planı: Yaşadığı Çağ

A. Hayatı

XIV. yüzyıl Memlûkluklu bilginleri içinde önemli bir yeri olan Bâbertî'nin asıl adı, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud b. Ahmed er-Rûmî el-Hanefî'dir. Hicri 710/1310 yılında Erzurum'a yakın Bayburt'ta dünyaya gelmiştir. Daha sonra ilim için Halep'e gitmiş, orada Sadehiyye Medresesi'nde bir müddet öğrenim gördükten sonra 740/1340 yılında Memlûk Sultanlığı zamanında ilim ve ulemanın başkenti konumunda olan Kahire'ye gelmiştir. Bâbertî, burada Şemsüddin İsfahanî (ö. 749/1347) ve Ebu Hayyan Endelûsî (ö. 745/1343) gibi dönemin ileri gelen âlimlerinden ders almıştır. Ayrıca İbn Abdilhadi (ö. 774/1372)'den hadis, Kıvamüddin Muhammed b. Muhammed el-Kâkî (ö. 749/1347)'den fıkıh öğrenmiştir.¹³

Dönemin devlet başkanı Emir Şeyhû, bir hanegâh (tekke-medrese) yaptırmış medrese şeyhi (rektör) olarak da Bâbertî'yi tayin etmiştir. Bu medrese şer'î ilimlerin tedrisinde bir merkez olmuş, aynı zamanda öğrenci yurt hizmetlerini (iaşe ve ibate) de yerine getirmiştir. Bâbertî, bu hanegâhta 756/1354 tarihinden ölümüne kadar müderrislik ve idarecilik yapmıştır.¹⁴ Bu esnada başta Anadolu olmak üzere İslam coğrafyasından gelen öğrencilere kucak açmıştır. Bunlar arasında daha sonra Osmanlı hukuk anlayışının yerleşmesinde mühim rol oynayan Şemsüddin Muhammed bin Hamza el-Fenârî (ö. 854), (Molla Fenârî) ve Şeyh Bedreddin olarak da bilinen Bedrüddin Mahmud b. İsrail (ö. 823), (İbn Kâdî Simavne) olmak üzere Seyyid Şerif Ebu'l-Hasan el-Cürcanî (ö. 816) gibi pek çok kimse bulunmaktadır.¹⁵ Dönemin hükümdarlarından Sultan Zahir Berkuk, Bâbertî'ye büyük değer vermiş, onun müderrisi olduğu medreseye giderek ilminden istifadeye çalışmıştır. Hicri 786/1384 yılında vefat ettiğinde de bizzat cenazesine katılmıştır.¹⁶

Bâbertî'nin, yetiştirdiği talebelerinin yanında kırkı aşkın eseri mevcuttur. O, fıkıhtan tefsire birçok alanda eser vermiş çok yönlü bir âlimdir. Fıkıhtan *El-İnaye fi Şerh-i Hidaye* ve *Şerh-u Ferâizi'l-Siraciyye*, fıkıh usulünden *Pezdevî'nin usulüne yazdığı Takrir*, tefsirden *Zemahşeri'nin tefsirine yazdığı Haşiye ale'l-Keşşâf*, hadisten *Tuhfetü'l-Ebrar fi Şerh-i Meşâriki'l-*

13 Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. XI, s. 299; Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma*, s. 22.

14 Kehhâle, *aynı yer*; Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma*, s. 23; Abdurrahman es-Suyûtî, *Husnû'l-Muhâdara fi Tarih-i Mısır ve'l-Kahire*, nşr. Mustafa el-Bâbî el-Halbeî, Kahire, Dâr-ü İhya-ül-Türasi'l-Arabi, t.y., c. II, s. 266.

15 Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vüât fi Tabakâti'l-Lüğaviyyine ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, Mektebetü'l-Mısriyye, t.y., c. I, s. 293; Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma*, s. 22.

16 Taşköprüzade, Ahmed b. Mustafa, *Miftahü's-Saade ve'l-Misbâhi's-Siyâde*, Beyrut, Darü'l-Kütüp, t.y., c. II, s. 269-270; Arif Aytekin, "Bâbertî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, c. IV, s. 377-378; Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma*, s. 20-22; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, nşr. Rifat Bilge-Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul, Maarif Bakanlığı, 1971, c. I, 112,155; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, c. XI, s. 299.

Envâr ve kelimadan Şerhu Fıkhı'l-Ekber gibi eserleri yanında risaleleri de bulunmaktadır.¹⁷

Bâbertî yaşadığı dönemin en önemli ilim adamları arasında yer almıştır. Nitekim İbn Haldûn (ö. 808/1406) Mukaddime'de kendisinden söz etmektedir.¹⁸ İbn Kutluboğa (ö. 879/1474) ise Bâbertî'yi "allâmetü'l-muteahhirin ve hâtimetü'l-muhakkikîn" diye tanıtmaktadır.¹⁹

B. Görüşlerinin Arka Planı: Yaşadığı Çağ

Çalışmanın konusu olan bu risalenin daha iyi anlaşılabilmesi biraz da Bâbertî'nin içinde yaşadığı çevre ve ilmî ortamın bilinmesine bağlıdır. Bu sebeple konuya geçmeden önce onun yaşadığı döneme kısaca temas edilecektir.

Memluklar devri, İslâmî ilimlerdeki gelişme bakımından İslâm tarihinin en parlak dönemlerinden biridir. Nitekim bu dönemde, doğudaki Müslümanların Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilâsına uğradığı bir sırada ortaya çıkan Memluk Devleti, Bâbertî örneğinde olduğu gibi ülkelerini terk etmek zorunda kalan pek çok âlimin sığındığı yer olmuş; Kahire ve Dımaşk, İslâm dünyasının en önemli iki ilim merkezi haline gelmiştir.

İlmî çalışmaları destekleyen devlet adamları, Zengiler ve Eyyübiler zamanından kalan medreselerin sayısını daha da artırmışlardır. Medreselerin çoğu Sünnî dört mezhep üzerine öğretim veren fıkıh medresesi hüviyetinde olup bazılarında tek, bazılarında ise birkaç mezhebin fıkhı okutuluyordu. Eyyübiler döneminde Mısır'da Şafiiler yeniden hâkim mezhep haline geldiler. Bununla beraber Memlûkluk sultanı el-Melikü z-Zahir Baybars (ö. 620-676/1223-1277) Şafii kâdilkudâtının yanı sıra diğer üç büyük mezhep mensuplarının işlerini görmek için birer kâdilkudât tayin etmiştir.²⁰ Fakat Şafii kâdilkudâtı diğerlerine göre daha geniş yetkiye sahip olup, merasimlerde sultanın sağında oturmak ve "Emvâlü'l-Eytâm" idaresi gibi yetkilere haizdir. Mısır'daki Şafii kâdilkudâtı, şeyhülislâm lakabını da almaktadır. Resmî olmamakla beraber bir şeref mukabili, XIII, XIV ve XV. yüzyıllarda ulemaya verilen bu lakabın fetvâyla da alakası olması muhtemeldir.

Sultan Berkuk, Dımaşk Şafii kâdilkudâtını hil'at göndermek suretiyle bizat tayin ediyordu. Daha sonra sırayı Hanefî, Malikî ve Hanbelî kâdikudatları

17 Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, XI, s. 299; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, İstanbul, MEB, 1955, c. II, s. 171; Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma*, s. 24-26; H. Murat Kumbasar, "Ekmelüddin Bâbertî ve Ebû Hanîfe ile İlgili Bir Risalesi", *EKEV Akademi Dergisi*, sa. 41, Güz 2009, s. 243-247.

18 Abdurrahman İbn Haldûn, *Mukaddimet-ü İbn Haldûn*, Kahire, Matbaat-u M. Muhammed, t.y., s. 341.

19 Ebu'l-Adl Zeyneddin Kasım İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdad, Matbaatu'l-Ânî, 1962, s. 66.

20 M. Tekindağ, C. Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1961, s. 147; W. Heffening, "Şafii, Muhammed b. İdris", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, MEB, 1979, c. XI, s. 271; Kazım Yaşar Kopruman, "Baybars I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, c. V, s. 222.

takip ederdi. Kadıaskerler de Şafîî, Hanefî ve Malikî mezheplerinden tayin edilmiş olup, bunlar daima sultanın maiyetinde bulunmak suretiyle, ismi geçen mezheplere mensup askeri sınıfın şer'î ve hukukî işlerini yürütürlerdi.²¹

Memlukların kuruluş yıllarında Eyyubilerin çabalarıyla Mısır'da müntehiplerinin sayısı artmış bulunan Şafîîler, kadılık otoritesi açısından Malikîlerle çekişme içinde olmuştur. Bâbertî'nin ifadelerinden Mısır'da Memlûkların iktidara gelmesiyle birlikte, zamanla Hanefîlerin güçlenerek Şafîîlere rakip hale geldiği ve Malikîlerin üçüncü sıraya düştüğü anlaşılmaktadır. Bunda Mısır'da artan Türk nüfusu ve nüfûzuyla birlikte Endülüs'ten hicret eden Batı Malikîleri ile Mısır Malikîleri arasında ortaya çıkan görüş farklılıklarının mezhebin etki alanını sınırlandırdığı söylenebilir. Nitekim Malikî hukukçu Karâfî (ö. 684/1285)'nin her iki grup arasındaki görüş farklılıklarını gidermede önemli rol aldığı bilinmektedir.²²

Medreselerin sayısının artması beraberinde buralardan mezun olan talebelerin istihdamı sorununu ortaya çıkarmıştır. Bunun mezhep üstünlüğü tartışmalarını etkileyen bir başka unsur olduğu anlaşılmaktadır. Zira bir mezhebin devlette etkili bir şekilde temsil edilmesi aynı zamanda o mezhep mensuplarının kâdılkudât, kazasker, kadı, müderris ve dârüladl müftüleri olarak tayin edilmesine imkân sağlamaktadır. Bütün bunlar hangi mezhebin daha üstün ve devlette daha güçlü temsil edilmeye layık olduğu tartışmasının sürekli gündemde kalmasının sebeplerini açıkça ortaya koymaktadır.²³ Eyyübîler döneminde etkin mezhebin Şafîîlik olduğu düşünüldüğünde, Şafîî fakihlerin eski konumlarını elde etmek üzere böyle bir tartışmanın içine girmiş olmaları akla gelebilir. Nitekim risalede yer alan birçok meselede örneğin, namazla ilgili üçüncü ve dördüncü meselelerde Malikî ve Hanbelî mezheplerinin Şafîîlerle aynı görüşte olmasına rağmen sadece Şafîîlerin hedef alınması bu görüşü destekler mahiyette görünmektedir. Fakat hem Bâbertî'nin eserindeki bazı ifadeler²⁴ hem de bu esere reddiye yazan İbn Ebi'l-İzz'in İttibâ'sı incelendiğinde tartışmanın boyutunun farklı olduğu görülür. Kısaca tartışmanın, Hanefî ve Şafîî âlimler arasında değil, Hanefî mezhebine sıkı sıkıya bağlı olmak yerine ictihâd ve ittibâ' yöntemini benimseyen Hanefî âlimler arasında çıktığı anlaşılmaktadır.²⁵ Dolayısıyla Bâbertî'nin yaşadığı dönem hem

21 Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s. 148; İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, c. XXIX, s. 94.

22 Ramazan Şeşen, "Eyyübîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. XII, s. 26; Aynı Yazar "Malikî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, c. XXVII, s. 521; H. Yunus Apaydın, "Karâfî, Şehabeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, c. XXIV, s. 396-397.

23 Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s. 6.

24 Hâlbuki onlar iman, itaat, temizlik, rükünler, ibadet, yiyecek, giyecek, muâmelât, nikah, yargı, hilafet ve şahitlik konularında Ebu Hanife'nin mezhebiyle amel ettiler... Hakkında karalayıcı sözler söyleyenler halen onun görüşleriyle amel ettikleri gibi bundan sonra da Hanefî mezhebinden vazgeçemeyeceklerdir (Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfetü fi Tercih-i Mezheb-i Ebi Hanife*, vr. 210b; *Tercihü'l-Mezheb'l-Müsemma*, s. 70).

25 İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî, *el-İttibâ'*, s. 62-63.

mezheplerin birbiriyle hem de kendi içinde yoğun tartışmaların yaşandığı bir dönem olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu dönemde de mezhep üstünlüğü tartışmalarına iltifat etmeyen hatta buna karşı çıkan birçok hukukçu bulunmaktadır. Mesela, Şafii olduğu halde İmam-ı Azam'ı savunanlar olduğu gibi, Hanefi olduğu halde ilmi saiklerle İmam-ı Şafii'yi savunanlar hatta Şafii mezhebini Hanefilikten daha üstün gören bazı Hanefi âlimlerin varlığı bilinmektedir. Nitekim bunlardan Celalüddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) Tebyüzü's-sahife fî menâkıbî'l-İmam Ebî Hanîfe adında; yine Şafii mezhebinden olan ve İmam-ı Azam'ın ehl-i rey olmadığını belirten İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), el-Hayrâtü'l-hisân fî menâkıbî'l-İmamî'l-A'zam Ebî Hanîfe ve İmam Şa'rânî (ö. 972/1565), aynı konuda Mizân adında bir eser yazarak²⁶ İmam-ı Azamı savunmuşlar ve bu konu hakkında insafli davranılması gerektiğini belirtmişlerdir. Hatta önceleri Hanefi olan Makrîzî (Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdülkadir el Hüseyîni Takıyyüddin (1362-1442), önce Zâhiriyye mezhebine ilgi duymuş, daha sonra Şafii mezhebinde karar kılmıştır.²⁷

Mezhep imamlarının en büyüklerinden biri olan Ebû Hanîfe, sahip olduğu ilmi kudreti ve özellikle fıkıh ilmindeki görüş ve düşünceleriyle daha hayattayken İslam devletinin pek çok yerinde tanınmıştır. Ortaya koymuş olduğu görüşleri taraftar topladığı gibi karşı çıkan kimseler de bulunmuştur. Daha hayattayken sünnete muhalefet etmekle veya hadis bilmemekle itham olunmuş, hakkındaki bu ithamların ölümünden sonra da sürdürülmüştür.²⁸ Özellikle Hicri IV. asırdan itibaren mezhep taassubunun ilerlemesiyle birlikte Ebû Hanîfe'nin ehl-i rey oluşu ve hadis bilmediği etrafında Hanefiler ile Şafiler arasında yapılan mücadele ve tartışmalar daha da artmıştır. Hatta bazı Şafiler o kadar ileri gitmiştir ki, Ebû Hanîfe'nin bid'atçı olduğu hatta dinden çıktığını iddia etmiştir. Buna karşılık olarak da Hanefiler, İmam-ı Şafii'ye hücum etmiştir.²⁹

Bâbertî, Ebû Hanîfe'yi 'müctehidlerin öncüsü, hanefi milletinin kandili' diye niteler.³⁰ Ebû Hanîfe'nin üstünlüğünü kabul etmeyenleri aydınlığa karşı gözlerini kapayıp sabahın gelmesinden şüphe ederek teselli bulan kimsele-

26 Muhammed Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskiöğlü, Konya, Can Kitabevi, 1959, s. 9.

27 Makrîzî'nin Şafii olan babası 765'te (1364) Hanefi âlimlerinden kazasker ve müderris İbnü's-Sâiğ ez-Zümürri'dî (ö. 776/1375)'in kızı Esmâ ile evlenmiştir. Hem baba hem anne tarafından ilimle uğraşan bir aileye mensup olan Makrîzî, dini ilimleri baba tarafından dedelerinin mensup olduğu Hanbeli mezhebinde değil anne tarafından dedesi İbnü's-Sâiğ'den etkilenerek Hanefi mezhebi usulüne göre okudu. Makrîzî, Hanefi mezhebini dedesi İbnü's-Sâiğ'in vefatına kadar benimsedi, ancak üç yıl sonra Zâhiriyye mezhebine de ilgi duymakla beraber Şafii mezhebine intisap etti. Makrîzî'nin Şafii mezhebini benimsemesinde bu mezhebi Hanefilik'ten daha titiz görmesi ve Şafiliğin yaygın olduğu Mısır toplumuyla daha fazla kaynaşmayı düşünmesi etkili olmuştur. Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, c. XXVII, s. 448.

28 Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, s. 298.

29 Ebû Zehrâ, *Ebû Hanîfe*, s. 7-9.

30 Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısri, *Şerhu Vasıyyeti'l-İmam Ebî Hanîfe*, thk. Muhammed Subhî el-Ayidi, Hamza Muhammed Vesim el-Bekri, Amman, Dâru'l-Feth li'd-Dirâse ve'n-Neşr, 2009, s. 59.

re benzetir. O'na yapılan haksızlık, Sultan Nu'man için saray yapan, sonra daha güzelini yapmaması için öldürülen Sinimmar'a yapılan haksızlık gibidir. Bâbertî'ye göre Ebu Hanife ve Hanefî mezhebi hakkında karalayıcı sözler söyleyenlerin aslında bu meselelerde onun görüşleriyle amel ettiklerini ve bundan sonra da Hanefî mezhebinden vazgeçemeyeceklerini belirtmektedir. Ona göre hem Ebu Hanife'nin değerli ve cömert yolundan gidip hem de üstünlüğünü ve özelliğini reddeden, gerekli saygı ve hürmeti göstermeyenlerin, bu halleriyle "arpa ekmeğini yiyen ve onu kötileyen" atasözündeki kimseler gibi nankör olduklarını ifade etmektedir.³¹

Bâbertî, Memlûk sultanına bir çağrıda bulunarak Hanefî mezhebinin üstünlüğünü kabul etmesini ve devlet yönetiminde daha etkin bir şekilde uygulanmasının gerekliliğini şu şekilde arz etmektedir:

"Ey Sultan!³² Allah seni kuvvetlendirsün, mülkünü baki ve devletini ebedî kılsın. Yardımcılarına yardım, düşmanlarını rezil etsin ve basiretini aydınlatsın.- yüksek fikrin, seçkin zihninin, kıvrak zekan ve uyanık dimağınla şu hususu incelemeni yüce makamına arz ediyoruz: Daha önce geçen meselelerde anlatıldığı üzere şeriatın usûl ve fûrûunda kendisine uyulan, dünya bilginleri ve sultanlarının büyük bir kısmı; Hind, Sind (Pakistan), Horasan, Türkistan, Irak, Deşt-i Kıpçak³³ (Kıpçak stepleri), Yunan bölgesi, Azerbaycan, şimdi, geçmişte ve gelecekte Türklerin hâkimiyeti³⁴ döneminde Mısır diyarının yöneticilerinin pek çoğunun - ki bu yöneticiler dünya sultanları arasında yıldızlar içerisinde ay ve güneş gibidir- mensup olduğu böyle bir mezhebin taklid edilmesi gerekli midir değil midir? Eğer bunu gerekli görmezsen onun diğerlerinden üstün olduğunu kabul etmezsen ben bu yaklaşımı üstün akıl ve doğru düşünceden saymam. Allah sağlam ipine sınıksız tutunan kimseye yardım eden ve başarılı kılandır."³⁵

Yukarıdaki ifadelerden, öteden beri Türk asıllı Memluk ileri gelenlerinin, farklı mezheplerin etkin bir şekilde bulunduğu bir ülkede hukukî birlik ve emniyetin sağlanması amacıyla çeşitli arayışlara giriştikleri, farklı alternatifler denemeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca yukarıdaki cevap ve uyarıların tamamının hem Hanefî mezhebini taklid edip hem de Şafî mezhebinin taklid edilmeye daha layık olduğunu iddia eden kişiler için yapıldığı anlaşılmaktadır. Risâlenin h. 776 (1374) yılında yazıldığı dikkate alındığında bura-

31 Bâbertî, Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfetü fî Tercih-i Mezheb-i Ebi Hanîfe*, vr. 210b.

32 Risâlenin H. 776 (1374) yılında yazıldığı dikkate alındığında burada hitap edilen dönemin muktedir hüküm darı el-Melikü'l-Eşref Şa'bân (ö. 778 /1376)'dir.

33 Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, Aksiseda, 1981, s. 163.

34 Memlûklar daima Türk isimleri kullanmışlardır. Bu tercih onların toplumun geri kalanından ayrılmalari, birlik olmaları ve kendi özgün kimliklerini korumaları hususunda büyük önem taşımıştır. Memlûkların irken Türk menşeli olup olmamasının Türk ismi taşımalarına etkisi yoktur. Türk asıllı olmayanlar da Türk adı almak zorundaydı ve bu isim değişikliği genellikle kölenin tüccar tarafından ilk efendisine satışı sırasında yapılırdı. Çeşitli kavimlere mensup olan ve Türk adları taşıyan Memlûkların konuştukları dil de Türkçe idi; dolayısıyla Türk veya Etrâk diye çağrılıyorlardı. Kurdukları devlete Memlûklular'ın yanı sıra Devletü't-Türk veya Devletü'l-Etrâk de deniliyordu. Süleyman Kızıltoprak, *"Memlûk", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, c. XXIX, s. 89.

35 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 210b-211a; İnanır, İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku, s. 60.

da dönemin muktedir hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Şa'bân (ö. 778 /1376)'a hitap edildiği anlaşılmaktadır. Sultanın gerçekten Bâbertî'nin tenkit ettiği görüşte olması ihtimal dâhilinde olmakla beraber Şafîilerin Mısır'daki etkinliğini dikkate alarak Şafîî halkın ve âlimlerin gönlünü hoş tutmak istemesi de muhtemeldir. Dönemin Memlûk hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Şa'bân bu risalenin yazıldığı 776 yılında kadılık için İbn Ebi'l-İzz gibi diğer mezhepleri de kucaklayan ictihâd ve ittibâ' taraftarı Hanefî bir âlimi Mısır'a kadı tayin etmesi buna örnek verilebilir. Hatta İbn Ebi'l-İzz, Bâbertî'nin bu risalesine reddiye yazmış; kendisi de bir Hanefî olduğu halde taklide ve mezhep taassubuna karşı çıkmıştır. Bu da o dönemde bütün âlimlerin Bâbertî gibi düşünmediğini Bâbertî'yi tasvip etmeyip ictihâd ve ittibâ yolunu takip edenlerin de bulunduğunu bizlere göstermektedir. İbn Ebi'l-İzz'in atamasını fırsat bilen bazı emirlerin özellikle de o dönemde Tablhâne emirliği yapan ve altı yıl gibi kısa bir süre sonra da iktidarı ele geçiren Zahir Berkuk'un Bâbertî'den ileri sürülen iddialara karşı bilimsel bir cevap rica etmesi muhtemeldir. Zira Berkuk'un Bâbertî'yle var olan dostlukları bunun uzak bir ihtimal olmadığını akla getirmektedir. Zira şiddetli siyasi rekabetin olduğu Memlûklarda emirlerin herhangi bir mezhebin bağlıları ve temsilcilerinden toplumsal destek sağlamak amacıyla yararlanmaya çalışmaları anlaşılabilir bir durumdur. Nitekim İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî Sultan Yusuf b. Eyyûb el-Eyyûbî (ö. 579/1183) döneminde cereyan eden benzer bir hadiseye yer vermektedir. Buna göre yüksek huzurda (divan) bazı fakihlerle emirlerin anlaşarak ne olduğu tam olarak bilinmeyen münker bir sözü dillerine dolamışlardır. Böylece Allah'ın ortadan kaldırdığı cahiliye dönemine ait bağnazlığı (mezhep taassubunu) yeniden diriltmişlerdir."³⁶ Bu tespit Mısır'daki iktidar mücadelesinin boyutunu ortaya koyduğu gibi daha önce de mezhep tartışmaları yoluyla kamuoyu oluşturulduğunu göstermektedir. Aslında mezhep taassubunun mezheplerin kendisinden değil, mensuplarının iktidar mücadelesinden kaynaklandığı veya bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir.

II. Ekmelüddin el-Bâbertî'nin Görüşleri ve Değerlendirilmesi

A. Görüşleri

Bâbertî'nin göz bebeği gibi sevdiği Memlûk ileri geleni kendisine müracaat ederek, İmam Ebû Hanîfe ve mezhebinin İmam Şafîî ve mezhebinden ne kadar üstün olduğunu belirten, devletin ve milletin Hanefî mezhebini uygulamaya ne kadar muhtaç olduğunu bilimsel olarak gösteren bir eser yazmasını rica etmiştir. O da mukaddime, maksat ve hatime olmak üzere üç kısımdan oluşan bu risaleyi kaleme almıştır.³⁷ Mukaddimedede Bâbertî, Ebû Hanîfe'nin üstünlüğünü aklen ve naklen ispat etmeye çalışmıştır.

36 İbn Ebi'l-İzz, *el-İttiba'*, s. 89.

37 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 204b; İnanır, İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku, s. 57-60.

B. Usûl Yönünden Ebû Hanîfe'nin Diğer Müctehidlerden Üstünlüğü

Bâbertî, Hz. Peygamberin “Asırların en hayırlısı benim bulunduğum asır, sonra onu takip edenler, sonra onu takip edenlerdir. Sonraki devirlerde ise yalancılık yayılacaktır.”³⁸ hadisini delil olarak ileri sürmekte ve bu hadisin tâbiinin üstünlüğüne delâlet ettiğini belirtmektedir. Bâbertî'ye göre, istinbat-ta zaman olarak önce gelen kimse taklid edilmede de önceliklidir. Nitekim Ebû Hanîfe şer'î hükümleri kaynağından almış, alırken de çok titiz davranmıştır. Diğer müctehidler de onun faydalandığı kaynaklardan faydalanmış, eğer o ifrata düştüyse diğerleri de ifrata düşmüştür. Ona göre, âlimlerin tümüne göre hakkında iki farklı görüş olan bir meselede, ümmetin ihtilafı sabit olmuşsa bundan sonra hiç kimse üçüncü bir görüş ileri süremez. Ancak sabit olmadan önce farklı bir görüş ileri sürülmüşse bu ihtilafsız caizdir. Mezhepler istikrara kavuştuktan sonra icthâd edenlerin icthâdı ise caiz değildir. Ebû Hanîfe doğru zamanda mezhepler oluşmadan önce icthâd etmiştir. İhtilafsız caiz kabul edilen icthâd, kendisinde ihtilaf edilen icthâddan daha üstündür.³⁹

Ebû Hanîfe, kitap ve sünneti esas alan, sahabe ve tabiîn metodunu takip eden ve fıkhıta yeni bir çığır açan müctehiddir. Bâbertî, Ebû Hanîfe'nin icthâd usûlünü şu şekilde değerlendirmektedir: “Ebû Hanîfe kitapla istidlalin mümkün olduğu bir yerde, hiçbir meselede Kur'an'ın dışına çıkmamıştır. Kur'an'a olan vukûfiyeti münasebetiyle hiçbir delâlet ona gizli kalmamıştır. Hüküm verirken de hakkında ihtilaf ve tenakuz bulunmayan kesin hükmü tercih etmiştir. Hadis konusunda da metni ve manasıyla sıhhati sabit olmayan hiçbir hadisle hükmetmemiştir. Nitekim Yahya b. Nusayr (v. 268/882)'in rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe'nin yanında hadis sandıklarının bulunduğunu, bu hadislerden de nesih ve tenâkuzdan uzak olanı kullandığını ifade etmektedir. Yine Ebû Yûsuf'tan rivayet edildiğine göre onun “yirmi bin mensûh hadis ezberledim” dediği bildirilmektedir. Ayrıca Buhârî'nin Buhâra'da yaşadığını, öğrendiği hadisleri orada elde ettiğini ve ailesinin bütün bireylerinin de Hanefî olduğunu belirterek, Buhârî'nin bir araya getirdiği hadislerin Hanefilerde delil olarak zaten kullanıldığını zikretmektedir. Bâbertî, Hanefilerde hadis olmadığı ve Buhârî'nin Sahih'indeki hadislerin Ebû Hanîfe ve talebelerine ulaşmadığı iddialarının yanlış, aşırı ve doğruluktan uzak, insafsız bir eleştiri olduğunu belirtmektedir. Hâlbuki Ebû Hanîfe, hadise o kadar çok önem veriyordu ki, sonuçta hadislerin delaletindeki kuvveti sebebiyle Kur'an ayetlerinin hadislerle neshine cevaz vermiştir. Mürsel hadislerle amel ederek onları icthâda, meçhul rivayetleri ve sahabe kavlini kıyasa tercih etmiştir. Ebû Hanîfe, icmaya sıkı sıkıya bağlı olduğundan, önceki bir ihtilafı daha sonra yapılacak bir icmaya engel saymamış ve sükûtî icmayı da dikkate almıştır.

38 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Mevsûatu's-Sunne el-Kutubu's-Sunne ve Şurühuhâ içinde, İstanbul Çağrı, 1992, *Fedâilü Ashabî'n-Nebî*, 1: Şehâdet, 9.

39 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 206a; *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma*, s. 36 vd.

Ayrıca bütün âlimler, onun kıyastaki maharetini kabul etmiş ve taraftarlarını “ashab-ı re’y” diye isimlendirmiştir. Bâbertî, onun fıkhındaki önderliğini İmam Malik ve Şafii'nin de açıkça kabul ettiğini iddia eder. Hatta İmam Müzenî'nin, âlimlerin Ebû Hanîfe'ye ilmin dörtte üçünü teslim ettiğini fakat onun dörtte birini bile diğer âlimlere bırakmadığını nakleder.⁴⁰

C. Bâbertî'ye göre Ebû Hanîfe'yi Taklid Etmeyi Gerektiren Meseleler ve Değerlendirilmesi

1. İmanla İlgili Meseleler

Bâbertî, Ebû Hanîfe'yi taklit etmeyi gerektiren bir mesele olarak öncelikle kelimî bir konu olan iman-amel ilişkisini zikreder. Ebû Hanîfe'nin imanı, “kalp ile tasdik, dil ile ikrar” şeklindeki tanımını esas alır. Buna göre Hz. Peygamber (sav)'in rabbinden getirdiklerini kalp ile tasdik, dil ile ikrar eden kimse mü'mindir. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ameller imana dâhil değildir. İmam Şafii'ye göre ise amel imandan bir cüzdür. Dolayısıyla ameli terk eden kimse mü'min kalmaz ve sonuçta ebedî cehennemlik olur. Çünkü küll (bütün), cüz'ünün yokluğuyla bütünlüğünü kaybeder. Bâbertî'ye göre eğer Ebû Hanîfe ve mezhebi olmasaydı namaz, oruç vb. amellerden herhangi birini terk eden kimsenin kendisi kâfir; eşi boş, cinsel ilişkileri zina, haccı ve cihadı da batıl olurdu.⁴¹

Bâbertî, Ebû Hanîfe'yi taklit etmeyi gerektiren bir diğer mesele olarak da temizliği örnek vermektedir. Onun ifadesine göre at, katır, eşek, sığır ve fil tezekleri gibi tezeklerle ısıtılan suyla abdest almak ve gusül etmek Ebû Hanîfe'ye göre caiz, Şafii'ye göre ise caiz değildir. Bâbertî'ye göre şayet Hanefî mezhebi olmasaydı Mısır gibi bir ülkede hamamda yıkanan hiç kimse hadesten taharet yapmış sayılmaz dolayısıyla kıldığı namaz da sahih olmazdı. Bâbertî, sadece Şafii'nin, ameli, imanın bir cüz'ü olarak kabul ettiğini belirtir. Hâlbuki Ebû Hanîfe dışındaki diğer iki mezhep imamı da Şafii'yle aynı görüşte olmasına rağmen o, sadece Şafii mezhebini zikretmiş ve on meselede de benzer yöntemi kullanmıştır.⁴² Bazen de Şafii mezhebinde tercih edilmeyen görüşü örnek vermiştir. Örneğin Şafii mezhebinde su ile tezek arasında koruyucu bir engel varsa bu şekilde ısıtılan suyun kullanılması ittifakla caizdir. Hanbelî ve Malikî mezhebinde ise iki rivayetten birinde tezekle su arasında koruyucu bir engel yoksa mekruh olduğu belirtilmiştir. Her iki mezhepteki diğer bir rivayet ise Hanefîlerin görüşü gibidir. İmamlar arasındaki bu görüş farklılığı pislğin dumanı da pistir yaklaşımından kaynaklanmaktadır.⁴³

40 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 205a.

41 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 207a-b; Aslında bu görüş haricilerin görüşü olup Ehl-i sünnet bilginlerine göre amel, imanın parçası, rüknü ve olmazsa olmaz unsuru değildir. Bu sebeple bütün dinî esasları kalpten benimsemiş fakat çeşitli sebeplerle buyrukları yerine getirmemiş veya yasakları çiğnemiş olan kimse, işlediği günahı helâl saymadığı müddetçe mümin sayılır. Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma*, s. 45-47.

42 Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma*, s. 48-69.

43 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 207b.

2. İbadetlerle İlgili Meseleler

Bâbertî'ye göre Ebû Hanîfe'nin mutlaka taklit edilmesi gereken ibadetlerle ilgili meseleler şu şekildedir.

2.1. Namazla İlgili Meseleler

Bunlardan birincisi dil ile zikretmeden kalp ile niyet ederek namaz kılmaktır. Bu şekilde niyet Ebû Hanîfe'ye göre caiz, İmam Şafî'ye göre ise caiz değildir. Bâbertî'ye göre İmam Şafî, namaza niyet ederken kalp ve dilin birlikte aynı anda niyet etmesini gerekli görmektedir. Fakat insanların çoğu bunu yapabilmekten âcizdir. Çünkü kalp ve dilin birlikte aynı anda niyet ettiğini iddia etmek, sarih aklın reddettiği bir iddiadır. Zira bir şeyin kendisinden önce meydana gelen bir şeyle aynı anda birlikte olması mümkün değildir. Namaz caiz olmadığında imanın bir cüz'ü de ortadan kalkar. Çünkü daha önce ifade edildiği üzere küllün bir cüzü olmadığında bütünlüğü kaybolur.

İkinci mesele ise namazda Fatiha sûresindeki on dört şeddenin okunmasıyla ilgilidir. Şafî'ye göre namazda Fatiha sûresini okumak namazın bir rûknüdür. Fatiha sûresindeki on dört şeddenin her birini okumak da aynı hükümde olup onlardan biri terk edildiği takdirde namaz batıl olur. Ebû Hanîfe'ye göre ise batıl olmaz. Bâbertî'ye göre şayet Ebû Hanîfe'nin mezhebi olmasaydı dünyada kılınan namazların çoğu batıl olurdu.⁴⁴

2.2. Oruç

Ebû Hanîfe'ye göre gündüzün büyük bir kısmında oruca niyet edilebilir. Şafî'ye göre ise niyet geceden yapılmalıdır. Bâbertî'ye göre Şafî'nin bu görüşü telafi edilemeyecek sıkıntılara sebep olmaktadır. Örneğin sabahleyin seferliliği sona erip mukim olmuş kimse veya baygın iken ayılan kimse oruca niyet etse de orucu caiz değildir. Kameri ayın başlangıç ve bitiş günlerinde (yevmü'ş-şek), Oruca niyet etmede zorluk daha umumî ve zorlayıcıdır.⁴⁵

2.3. Zekât

Bâbertî zekât konusunu da mutlaka Ebû Hanîfe'nin taklid edilmesi gereken başlıklardan biri olarak zikretmektedir. Ona göre Ebû Hanîfe zekâtın tamamını kendisine zekât verilebilen kimselerden her hangi birine verilebilir görüşündedir.⁴⁶ Şafî ise zekâtı bu sınıflardan en az üç sınıfa vermek gerektiğini ifade etmektedir. Bâbertî'ye göre şayet memlekette zekât verilecek bu üç sınıftan kimse yok ve akabinde vacip bir amelle sorumlu olduğu halde ölüm vâki olur ve ölümden sonra kimse de ifa etmezse bu durumda imanın cüz'ü gider ve bu durum insanlara sıkıntı verir.⁴⁷

44 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 207b-208a.

45 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 208a.

46 Tevbe, 9/6.

47 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 208a-b.

2.4. Hac

Bâbertî'ye göre Ebû Hanîfe'nin mutlaka taklid edilmesi gereken bir başka konu da hacdır. Şafii'ye göre, bir kadına dokunmak abdesti bozar.⁴⁸ Hac edenlerce inkâr edilemeyeceği üzere tavafta kadına dokunmak yaygın bir durumdur. Tavafın sıhhati için de temizlik şarttır. Şayet Hanefî mezhebi olmasaydı doğudan, batıdan, kuzeyden ve güneyden gelen herkes hac vazifesini ifa edemedi geri dönerdi.⁴⁹

3. Muamelatla İlgili Meseleler

3.1. Nikâh

Bâbertî'nin ifadesine göre Ebû Hanîfe, iki fasık şahitle kıyılan nikâhın caiz olduğu görüşündedir. İmam Şafii'ye göre ise ancak adil veya adil olup olmadığı hali bilinmeyen iki kişinin şahitliği ile nikah akdedilir. Bâbertî'ye göre, şayet Hanefî mezhebi olmasaydı emek şirketi (şirketü's-sanayi') kurarak bundan para kazanan esnafların şahitliğiyle Müslümanların nikâhı kıyılmazdı. Zira bu şirket Şafii'ye göre haram olup, haram yemekte ısrar ise büyük günahıdır. Büyük günahı karşılıklı işlemek ise hem zahiren hem de batnen fiskıdır.

Bâbertî mutlaka Hanefiliğin taklit edilmesi gereken bir diğer mesele olarak iddet süresini ele almaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre hamile kadın hayız görmez. En uzun hamilelik süresi ise iki senedir. Şafii'ye göre ise hamile kadın hayız görebilir ve en uzun hamilelik süresi dört yıldır. Bu hükmün gereği olarak bir kadın boşandığında dört sene boyunca hamile olma ihtimali sebebiyle iddet süresi sona ermediğinden temizlik süresi devam eder.⁵⁰

3.2. Ticaret

Bâbertî'nin zikrettiği Hanefî mezhebinin taklit edilmesi gereken bir diğer mesele de teâtî meselesidir. Ebû Hanîfe'ye göre hiçbir şey konuşmadan karşılıklı mal alıp vermekle (teâtî) alış-veriş caizdir. Şafii'ye göre ise caiz değildir. Bütün ülkelerde vatandaşlar icab-kabul olmadan teâtî yoluyla çok değerli ve değersiz şeylerin alım ve satımını yapmaktadır. Şafii'ye göre teâtî yoluyla alış veriş yapıldığında malın mülkiyeti müşteriye geçmez. Kişinin bu maldan yararlanması da caiz olmayıp, yararlanmada ısrar eden kimse ise hiç şüphesiz fasık olur. Bu da şahitlikte aranan adil insanın kalmamasına yol açmaktadır.⁵¹

48 Bir kısım müteahhirin Şafiler hacda yaygın bir durum olduğu için abdestin bozulmayacağına cevaz vermişlerdir. Bkz. Muhyiddin Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Mecmû' Şerhi'l-Mühezzeb*, Kahire, Matbaatü'l-Âsime, t.y., c. VIII, s. 17.

49 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 208b.

50 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 209a-b.

51 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 209b-210a.

3.3. Yargı

Bâbertî mutlaka Hanefiliğin taklit edilmesi gereken bir başka mesele olarak da hali bilinmeyen kimsenin şahitliğini ele almaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre hali gizli olan şahidin şهادetiyle hükmeden hâkimin hükmü tenfiz edilir, Şafî'ye göre ise tenfiz edilemez.⁵² Bâbertî'ye göre şayet Hanefî mezhebi olmasaydı asrımızdaki yargılamalar batıl olur ve insanların malları ve hakları zayı olurdu.⁵³

3.4. İmamet

Ebû Hanîfe'ye göre sultan büyük bir günah işlediğinde veya küçük bir günaha ısrar ettiğinde azledilmez. Şafî'ye göre ise azledilir. Bâbertî'ye göre bu hükmün ortaya çıkaracağı karmaşa açıktır. Bu konuda yapılacak uyarı da sultanın garazına sebep olur.⁵⁴

3.5. Tezekle Pişen Ekmek

Bâbertî'nin Hanefî mezhebinin taklit edilmesi gerektiğini iddia ettiği başlıklardan biri de Ebû Hanîfe'nin at, katır ve eşek gibi hayvanların tezekleriyle fırında pişen ekmeği yemenin caiz olmasıyla ilgilidir. Şafî'ye göre ise caiz değildir. Bâbertî'ye göre şayet Ebû Hanîfe'nin mezhebi olmasaydı Mısır diyarında pişen ekmek zaruret durumu hariç helal olmazdı.⁵⁵

3.6. Deriden Yapılmış Eşya Kullanmak

Ebû Hanîfe'ye göre domuz hariç sincap, samur ve tilki gibi hayvanların derisinden yapılan elbiseyi giymek caizdir. Şafî'ye göre ise caiz değildir. Yine Bâbertî'ye göre Ebû Hanîfe, Bulgarî silah kılıfı taşıyan kimsenin namazı caiz olur görüşündedir. Şafî'ye göre ise caiz olmaz.⁵⁶

Sonuç

Bâbertî, görüşlerini takdim, amaç ve sonuç olmak üzere üç bölümde özetlemiştir. Birinci bölümde bir fakih olarak Ebû Hanîfe'nin ictihâdının kuvveti ve isabeti hakkında aklî ve naklî deliller ortaya koymuştur. İkinci bölümde ise Hanefî mezhebi uygulanmayıp Şafîlik uygulandığı takdirde, başta itikad, yönetim ve yargı olmak üzere sosyal hayatın pek çok alanında ortaya çıkacak mahzurları on altı başlık halinde ele almıştır. Son bölümde ise sultanın daha önce zikrettiği bilimsel gerçekler ışığında Hanefî mezhebinin Şafî mezhebine göre tercih edilmeye layık bir mezhep olduğunu kabul etmesini arz etmiştir. Burada sultana hitaben kullandığı ifadeler onun ne kadar dirayetli bir hukukçu olduğunu da ortaya koymuştur.

52 İbn Ebi'l-İzz, a.g.e., s. 74.

53 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 210a.

54 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 210a.

55 Bâbertî, *en-Nüketü'z-Zarîfe*, vr. 209a.

56 Mesele ölü hayvan derilerinin tabaklanarak temizlenmesi meselesiyle ilgili olup ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Ebi'l-İzz, *el-İttibâ'*, s. 69; Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Müsemma*, s. 62.

Bâbertî, Ebû Hanîfe'yi ve onun yolunu takip eden ashabını dinin hem itikadî hem de amelî bakımdan en doğru yorumunu yapan müctehidler olarak nitelemiştir. O, eserinde Hanefiliği her şeyden önce ülkede istikrarlı bir yönetim ve halkın ihtiyacına uygun çözüm sunan, en doğru hükümleri içinde barındıran bir mezhep olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla O'na göre Türkler tarafından kurulan Memlûk Devleti'nde de diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Hanefî mezhebi uygulanmalıdır. Hatta O'nun Hanefiliği, Müslüman Türk kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirdiği görülür. Bu yönüyle eser, hangi gerekçelerle Türk devletinde Hanefiliğin uygulanması gerektiğinin anlatılması ve Hanefiliğin ulaştığı coğrafi sınırları göstermesi bakımından önemli bir belge niteliğindedir. Aynı zamanda bu eser, Mısır Memlûk devletinde artan Türk nüfuzuyla beraber Hanefî mezhebinin devlette daha etkin bir şekilde temsil edilme isteğinin de güçlü bir ifadesidir.

Bâbertî, Ebû Hanîfe ve mezhebinin müdafaası uğruna, diğer mezhep imamlarına karşı haksızlık yapmış, maksadı vâsitaya fedâ etmiştir. Bâbertî, kendi döneminde bazı mezhep hükümlerini kabul etmeyen, icthâd eden veya delil kuvveti sebebiyle başka mezhep hükümlerini tercih eden Hanefî âlimlere cephe almış, bu yaklaşımıyla Hanefiliği taklit dışında farklı düşünceye hayat hakkı tanımadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İslâm'ın icthâd ruhuna aykırı görüşler ileri sürmüştür. Yaklaşık on meselede Şafiiler ile Malikî ve Hanbelî mezhepleri de aynı görüşte olmasına rağmen o, sadece Şafiileri hedef almıştır. Şafiilerle ilgili bazı iddialarının ise ya mezhepte râcih olmayan görüşler ya da asılsız olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin namazla ilgili üçüncü ve dördüncü meselelerde Malikî ve Hanbelî mezheplerinin Şafiilerle aynı görüşte olmasına rağmen sadece Şafiileri hedef almıştır. Aynı şekilde İmam Şafii, Fatıha sûresindeki on dört şeddenin biri terk edildiği takdirde mutlak olarak namaz batıldır, görüşünde değildir. O, bunu dilin doğru kullanımı için gerekli görmektedir. Bâbertî'nin örnek verdiği bir başka konu olan iman-amel hususunda onun imanı cins isim olarak değil de özel bir isim olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bâbertî'nin örnek verdiği tezek yakılan fırınlarda da durum farklıdır. Zira duman ekmeğe ulaşmayıp ekmeğin duman bittikten sonra koyulmakta ya da fırının dumanı ekmeğin bulunduğu yerin dışından çıkmaktadır. Çünkü ekmeğin dumandan etkilenirse ekmeğin tadı, kokusu ve lezzeti değişir. Yine Şafii mezhebine göre ölünün kılı, yünü ve turnağı necistir. Sincabın ve benzerinin derisinin giyilmemesi derisinden değil, yününün ve kılının necisliğinden dolayıdır. Şafii'ye göre tabaklanmış deri yünsüzse temizdir. Şafii, köpek ve domuz derisi dışında ölü derisi ayırımı yapmamıştır. Bulgarî kılıf köpek ve domuz derisinden değildir ve dolayısıyla temizdir. İmam Şafii'ye göre fitne çıkma tehlikesi bulunduğu takdirde büyük günah işleyen ve küçük günaha ısrar eden hükümdara isyan edilmez. Sadece Mu'tezile, Harici ve Rafizilerde büyük günah işleyen hükümdara karşı baş kaldırmak caizdir. Dolayısıyla

Bâbertî'nin bu konuda Şafî mezhebini eleştirmesi anlamsızdır. Bâbertî'nin iddia ettiği gibi bir imamın diğerlerinden önce veya sonra gelmiş olması belli bir zamanda yaşamış olması tek başına diğerlerinden öncelikli olması için bir sebep olmamalıdır. Zira müteahhirin imam, mütekaddiminin delillerini inceleyip sahih veya en sahih olanı da seçebilir. Sadece Ebû Hanîfe değil, diğer fukahâ da kitab, sünnet, icma ve kıyas gibi delillere dayanarak hüküm çıkarmıştır. Dolayısıyla onlar kendi aralarında delile bağlı olarak ittifaq ya da ihtilaf edebilirler. Bunlardan birinin diğerlerinden üstün olduğu iddiası sübjektiftir. Ayrıca bize göre hükümlerde, bir mezhep görüşünün, kolay olduğu için değil, delil kuvveti gerekçesiyle tercih edilmesi daha doğrudur. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a isnat edilen sandıklar dolusu yirmi bin mensûh hadis iddiası Hz. Peygamber sürekli birbirine zıt işleri emretmiş ve teşrii kılmış anlamına gelir ki Bâbertî, Hanefî mezhebini savunurken belki de farkında olmadan Hz. Peygamber'e ve dinine zarar vermektedir.⁵⁷

Birçok yönüyle eser, ilmilikten uzak siyasi saikler gözetilerek Hanefî kamuoyunu yatıştırmak ve iktidarın atamalarda mezhep bağlılarını gözetmesi noktasında bilinçlendirmek maksadıyla yazıldığı intibai vermektedir. Fakat mezhep mücadelesinin Hanefîlerle Şafîiler arasında olduğu gibi bir algı gerçeği yansıtmamaktadır. Buradaki asıl mücadele, taklidi düşünceyle yalnız bir mezhebi taklid etmeyerek ictihâd ve ittiba' yolunu benimseyen Hanefî hukukçular arasında cereyan etmektedir. Bazı Türk asıllı emirlerin de fakihler arasındaki bu tartışmada taklitten yana tavır aldığı anlaşılmaktadır. Aslında mezhep taassubunun mezheplerin kendisinden değil, mensuplarının güç ve iktidar mücadelesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Kısaca Bâbertî, hükümlerde delil kuvvetini esas almayıp Hanefî mezhebini taklit etmeyi diğerlerini taklit etmekten daha üstün tutup, şiddetle bu mezhebin taklidini dolayısıyla mezhep taassubunu teşvik etmiştir. O, Osmanlı dinî düşüncesinde etkin bir konuma ve kurucu sayılabilecek bir niteliğe sahip olan Molla Fenârî yoluyla Osmanlı hukuk düşüncesinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Hanefî mezhebinin tarihi seyri incelendiğinde Bâbertî'nin çabaları sonuç vermiş, Memlûk ve Osmanlı hâkimiyeti dönemlerinde Hanefîlik tartışılmaz bir uygulama alanı kazanmıştır.

KAYNAKÇA

- Apaydın, H. Yunus, "Karâfi, Şehabeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Aytekin, Arif, "Bâbertî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- Bâbertî, Ahmed el-Hanefî, *en-Nüketü'z-Zarîfetü fi Tercihî'l-Mezhebi Ebî Hanîfe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 1384, 204b-211a; Milli Kütüphane, Yazmalar Bölümü, Arşiv No: 18Hk 477/12, Varak 167b-171b; 45 Hk 1656/5, 104b-108b.

57 İbn Ebi'l-İzz, *el-İttiba'*, s. 54-77.

- _____. *Tercihü'l-Mezheb'il-Müsemma: en-Nuketü'z-Zarîfetü fi Tercihî Mezhebi Ebî Hanîfe*, nşr. Bele Hasan Ömer Müsâid, I. Baskı, Riyad, Kral Suûd Üniversitesi, 1997.
- _____. *Tercihü'l-Mezhebi'l-Hanefî ala Gayrihi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, 212, vr. 9b-13a.
- Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, "*Sahîhu'l-Buhârî*", Mevsûatu's-Sunne el-Kutubu's-Sunne ve Şurûhuhâ, İstanbul Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebu Zehra, M., *Ebû Hanîfe*, çev., Osman Keskiöğlü, Konya, Can Kitabevi, 1959.
- Heffening, W., "Şafîi, Muhammed b. İdris", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, MEB, 1979.
- İbn Ebi'l-İzz el-Hanefî; *el-İttibâ'*, Tahkik Eden: Muhammed Ataullah Hanif-Ebu Suheyb Abdullah b. Asım el-Karyûtî, 2. Baskı, Lahor, Mektebetü's-Selefiyye, 1985.
- İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddimet-ü İbn Haldûn*, Kahire, Matbaatu M. Muhammed, t.y.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeyneddin Kasım, *Tâcu't-Terâcim fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdad, Matbaatu'l-Ânî, 1962.
- İnanır, Ahmet, "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku", Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, İstanbul, MEB, 1955.
- Karaman, Hayrettin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, Nesil, 1989.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Nşr. Rifat Bilge-Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul, Maarif Bakanlığı, 1971.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Dimeşk, Terakki Matbaası, 1960.
- Kızıltoprak, Süleyman, "Memlûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.
- Koprâman, Kazım Yaşar, "Baybars I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Kumbasar, H.Murat, "Ekmelüddin Bâberti ve Ebû Hanîfe ile İlgili Bir Risalesi", EKEV Akademi Dergisi, sa. 41, Güz 2009.
- Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref, *Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, Kahire, Matbaatü'l-Âsime, t.y.
- Özer, Salim, "İbn Kemal'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risâleleri (Tahkik ve Tahlil)", Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.
- Suyûtî, Abdurrahman, *Buğyetü'l-Vüât fi Tabakâti'l-Lüğaviyyine ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, Mektebetü'l-Mısriyye, t.y.
- _____. *Husnû'l-Muhâdara fi Tarih-i Mısır ve'l-Kahire*, Haz. Mustafa el-Bâbî el-Halbebî, Dâru İhyai'l-Türâsi'l-Arabi, t.y.
- Şeşen, Ramazan, "Eyyübiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- _____. "Maliki Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftahü's-Saade ve'l-Misbâhi's-Siyâde*, Beyrut, Darü'l-Kütüp, t.y.
- Tekindağ, M.- C. Şehabeddin, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1961.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, Aksiseda, 1981.
- Yiğit, İsmail, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.